

УДК 340.114

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АРМІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І ГЕТЬМАНАТУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL BASES OF FORMATION OF ARMY OF UKRAINE DURING CENTRAL RADA AND HETMANATE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Кравчук М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент, доктор права УВУ,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного економічного університету*

У науковій розробці визначена й обґрунтована роль армії для українського державотворення в 1917–1918 р.р. у період Української Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського. Висвітлено основні засади розбудови армії України в зазначений час, здійснено порівняльний аналіз її формування: організації, забезпечення, діяльності. Проведено дослідження законодавчої бази створення власного війська на зазначених етапах розвитку Української держави.

Ключові слова: Українська Народна Республіка в добу Української Центральної Ради, Українська держава за Павла Скоропадського, армія УЦР, військо УНР, Збройні Сили України, армія Української держави, українське державотворення.

В научной разработке определена и обоснована роль армии в создании Украинского государства в 1917–1918 г.г. в период Украинской Центральной Рады и Гетманата Павла Скоропадского. Освещены основные принципы развития армии Украины в указанное время, осуществлен сравнительный анализ ее формирования: организации, обеспечения, деятельности. Проведено исследование законодательной базы создания собственного войска на обозначенных этапах развития Украинского государства.

Ключевые слова: Украинская Народная Республика во времена Украинской Центральной Рады, Украинское государство при Павле Скоропадском, армия УЦР, войско УНР, Вооруженные Силы Украины, армия Украинского государства, украинское государственное строительство.

In scientific research defined and justified role of Army for Ukrainian state in 1917–1918 during period Ukrainian Central Rada and Hetmanate Pavlo Skoropadsky. When covering basic principles of development of Ukrainian Army in definite time, comparative analysis of its formation: organization, collateral, activity. It was investigated legal framework to create your own troops to designated stages of development of Ukrainian state.

Key words: Ukrainian Folk Republic during Ukrainian Central Rada, Ukrainian State under Pavlo Skoropadsky, Army of UCR, Army of UNR, Military Force of Ukraine, Army of Ukrainian State, Ukrainian state building.

Актуальність теми. Сьогодні не викликає сумніву, що у функціонуванні держави велика роль належить армії, адже надійні гарантії захисту суверенітету, незалежності, самостійності країни є основним, базовим фактором практичного життя будь-якої держави. У своїх працях генерал-хорунжий армії УНР В. Петрів (у 1919 році – військовий міністр УНР) обстоював думку, що держава – це територія + народ + військо [1]. Ось тому особлива вагомість армії, як однієї із трьох складових держави, визначена саме тим, що вона є основним інститутом захисту державного су-

веренітету. Саме суверенітет є сутнісною рисою держави, головним фактором її існування, що знайшло і законодавче закріплення. Зокрема в ст. 17 чинної Конституції України зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» [2]. Отже, необхідно підкреслити, що бездатність Збройних

Сил є конституційною нормою, від якості виконання якої залежить національна безпека, і Конституція України наділяє Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, функціями гаранта їх боєздатності. За боєздатність, а отже і стан армії, відповідальний кожен громадянин України. До цього зобов'язує стаття 65 Конституції України, що прямо проголошує: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [3]. Правова визначеність Збройних Сил України як формування, на яке покладена оборона України, захист її незалежності і суверенітету, знайшла також свій вираз у Законі України «Про Збройні Сили України», де встановлені функції, склад Збройних Сил України, правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними [4].

Вагомість армії в існуванні держави підтверджена також сучасними військово-політичними подіями в світі. Особливо викликає подив той факт, що, маючи достатньо великий історичний досвід українського державотворення, в тому числі військового будівництва на початку ХХ ст., українці сьогодні, зіткнувшись із глобальною проблемою захисту територіальної цілісності країни та державного суверенітету, проявили цілковиту неготовність до цього випробування і таким чином втратили Крим і частину територій Донецької і Луганської областей та життя тисяч найкращих синів і дочок України. Цей стан можна пояснити нехтуванням повчального історичного досвіду, здобутого на початку минулого століття, що й окреслило потребу в розробці даної теми, визначило її актуальність та стало метою даної публікації. Нині, як ніколи, є важливими уроки державотворення Української Центральної Ради і Гетьманату П. Скоропадського в їх порівняльному аспекті, оскільки політичний провід цих державних утворень перебував в аналогічних умовах – нагальній потребі захисту національного суверенітету, реалізації права нації на самовизначення, організації оборони незалежності молоді національної держави.

Про цінність державницького досвіду Гетьманату також зазначав О. Копиленко: Як відомо, плани Скоропадського (як і плани Центральної Ради) лишилися нереалізованими, а його постать і досі викликає палкі дискусії. Однак попри всю неоднозначність оцінок як тодішніх, так і нинішніх дослідників, діяльність П. Скоропадського заслуговує на пильну увагу саме з точки зору його внеску в розбудову української державності [5, с. 89].

У цьому плані доречно зауважити, що в історії кожного народу є такі періоди, які ставлять перед ним доленосні завдання, від яких залежить ціла епоха його подальшого розвитку та існування. Саме в такі періоди надзвичайно актуальним стало звернення до історичного досвіду багатьох поколінь. Його знання не лише відкривають перспективи у практичній діяльності, а й можливість врахувати й уникнути помилок, допущених у минулому [6, с. 4].

Актуальність обраної теми у контексті значимості військового захисту також підкреслена І. Сюдюковим, який вказує, що «здатність давати відсіч агресивній силі була й в осяжному майбутньому залишиться основною запорукою вільного розвитку кожного народу і держави [7]. Тож, бо, з огляду на вищевказане та врахувавши особливу роль Збройних Сил як вагому складову держави, підтверджену тисячолітньою історією розвитку людства та виражену словами адмірала Орлі Бурка, що «сила нації залежить від цілісності і мудрості уряду, від економічної стабільності в країні і від стану збройних сил» [8, с.180], а тепер ще й підкріплену неоголошеною війною сусідньої держави на сході України, і були визначені мета та завдання дослідження.

Таким чином, метою наукової розвідки є пошук і висвітлення особливостей розбудови армії України в період УЦР та Гетьманату, її правове закріплення: уроки і про-

рахунки, їх вплив на процес державотворення та їх порівняльний аналіз.

Питання розбудови армії УЦР, Гетьманату та організаційно-правові засади цього процесу в певній мірі досліджені у працях таких учених: В. Вериги, Л. Гарчевої, В. Голубка, В. Задунайського, Л. Зінкевич, М. Кобилецького, О. Копиленка, І. Крип'якевича, О. Кузьмука, В. Кульчицького, М. Литвина, С. Литвина, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Петріва, О. Рєєнта, А. Рогожина, В. Румянцева, В. Солдатенка, З. Стефаніва, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Тищика, О. Удовиченка, Л. Шанковського, О. Шевченка, М. Шкільника, Б. Якимовича та ін.

Попри те, що проблемам розбудови армії України у зазначених періодах ученими приділялась певна увага, але і до нині ця тема є не достатньо науково розроблена і масштабно практично не досліджена, та переважно сфальсифікована і підмінена історією Червоної армії, особливо правові основи розбудови війська України. З приводу малорозробленості української військової історії та її фальсифікації колишній міністр оборони України ген. О. Кузьмук заявив: «Аналіз літератури свідчить, що радянська історіографія всебічний розгляд історії військового будівництва в Україні підмінювала історією Червоної армії та її боротьбою за встановлення радянської влади. Інші питання військової історії українського народу в ХХ ст. не досліджувалися або фальсифікувалися». Далі він підкреслив, очевидно за цим принципом (прим. М.К.), була сформована суб'єктивна версія Другої світової війни й участі в ній України, історія руху опору (партизанського і повстанського), внеску УПА в боротьбу за незалежність нашої держави [9, с. 9]. У підсумку О. Кузьмук акцентував увагу, що саме вагомий внесок у розробку історії військового будівництва в Україні у ХХ ст. сприятиме усуненню стереотипів та ідеологічних кліше минулого, кращому розумінню військових традицій українського народу, які набувають нового звучання в умовах розбудови Збройних Сил незалежної України [9, с. 12].

Такої ж позиції у плані підтвердження вагомості досліджуваної проблематики дотримується і П. Костюк, який вказав, що в українському публічному просторі давно змагаються антагоністичні дискурси історичної пам'яті: національний (націоналістичний) та радянсько-російський, насправді – протистояння між національними/радянськими/пострадянськими ідентичностями [1]. З огляду на вищевказане, завдання цієї розвідки цілком логічно можна окреслити словами генерал-хорунжого армії УНР В. Сальського: «Процес творення української армії, зокрема національної армії, є справою не тільки матеріального порядку, а ще й морального, ідеологічного» [1], і тому в основу дослідження покладені, в першу чергу, моральні та ідеологічні аспекти розбудови війська.

Виклад основного матеріалу. З метою послідовного і логічного висвітлення даної теми доцільно розпочати викладення матеріалу з періодизації розбудови армії України в 1917–1921 р.р. як одного з дієвих «інструментів» наукового апарату й акцентувати увагу на її авторському варіанті (хоча й існують інші різновиди періодизації, які мають також «раціональне зерно» [10, с. 15; 11; 12, с. 8–10]). Отож, для структуризації викладеного матеріалу необхідно зазначити, що процес державотворення та військового будівництва в Україні на початку ХХ ст. поділено на чотири фази або, як визначають інші науковці, чотири доби: Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки. Кожна фаза (доба) у свою чергу – в залежності від юридичного закріплення державності та розбудови війська – поділена на етапи та періоди (дет. див. Етапи військового будівництва в період УЦР: історико-правове дослідження [13]). Врахувавши, що межі наукового опрацювання охоплюють добу УЦР і Гетьманату, необхідно вказати, що формування армії УЦР (за авторською періодизацією) окреслено двома етапами

і п'ятьма періодами, а Гетьманату – одним етапом і двома періодами. Зокрема перший етап доби УЦР поділений на три періоди: перший період – з 7 березня до 3 липня 1917 р., другий – з 4 липня до 7 листопада 1917 р., третій – з 8 листопада 1917 р. до 11 січня 1918 р. Другий етап доби УЦР охопив два періоди: перший період – з 12 січня до 30 січня 1918 р., другий – з 1 лютого до 29 квітня 1918 р.; фаза Гетьманату – перший період – з 29 квітня до 17 вересня 1918 р., другий період – з 17 вересня до 14 грудня 1918 р. [13, с. 390–398].

Аналіз чотирнадцяти з половиною місяців розбудови Української держави в період Центральної Ради та сім з половиною місяців за часів Гетьманату П. Скоропадського вказує на велику складність цього процесу, особливо з огляду на своєрідність соціально-політичного стану, у першу чергу, обставин, подій і специфіки розвитку у військовій сфері, на особливості міжнародних відносин України з іншими країнами.

Саме під тиском мільйонів українських солдатів і матросів, могутньої соціальної рушійної сили, була створена Українська держава – Українська Центральна Рада, яка за хронологічно короткий проміжок часу (з 7 березня 1917 р. до 11 січня 1918 р.) розвинула Українську Народну Республіку від автономії до повної державної самостійності, реалізуючи базове право народу на самовизначення. При цьому було доведено, що формування національної армії України в 1917–1918 р.р. як гаранта суверенітету та її правове забезпечення стало одним із ключових чинників та визначальних особливостей у розбудові самостійної держави УНР [14].

На той час у частинах Південно-Західного і Румунського фронтів і на Чорноморському флоті серед інших національностей «український елемент» займав провідне місце, таке становище дало можливість Центральній Раді більш активно розгорнути свою діяльність. 9 березня 1917 р. за ініціативою поручика М. Міхновського було скликано перші збори українських старшин і солдатів Київського гарнізону. 11 березня відбувся тисячний солдатський мітинг. 16 березня відбулися перші військові збори під керівництвом полк. П. Волошина, на яких було вирішено створити в Києві військову організацію – Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка та приступити до формування національної армії. ...А після проведення Всеукраїнського національного конгресу 6–8 квітня 1917 р. Центральна Рада перетворилась у парламент, всеукраїнський законодавчий орган. Рух за створення національних українських військових частин охопив усю армію, в якій налічувалось 2,5 млн. українців [15, с. 106]. Сила та розмах українського військового руху змусили вище військове командування піти на поступки, і на початку квітня було дозволено формувати з добровольців полки і бригади [16, с. 36].

Саме в перші три періоди першого етапу доби УЦР основним способом створення української армії була українізація військових частин, з'єднань і об'єднань російської армії. І хоча на думку окремих учених, «українізація війська, як поступове і планове перетворення російських військових частин в українські» при Тимчасовому уряді проводилася (в переважній більшості – ред. М.К.) за наказами вищого командування, а після жовтневих подій в Петрограді набула самочинного революційного характеру, в цілому вона стала каталізатором відродження Української держави. За дозволом командування було українізовано чотири російських армійських корпуси – 48 піхотних полків із корпусним комплектом частин і підрозділів. З'явився багато самочинних українських формувань, що відокремлювалися від російських частин. ... При цьому провідна роль в українізації військ належить не УЦР, а самостійницькій течії українського руху, що гуртувалася навколо військового клубу ім. П. Полуботка [9, с. 33, 43]. Активними учасниками військового руху стали поручик М. Міхновський, полковники О. Глинський, П. Волошин,

сотник Ю. Ган, хорунжий В. Павелко та інші. Одночасно з військовим клубом ними був створений Український військовий організаційний комітет, який надавав формування українських військових частин активності.

Саме порив національних патріотичних сил вилився у «річище» маніфестацій, мітингів, з'їздів, конференцій із підтримки української влади. Прикладом такого процесу стало стихійне формування 1 травня 1917 р. Першого українського козацького полку ім. Б. Хмельницького чисельністю 3 574 військовиків у складі 16 сотень попри те, що за переконанням керівництва УЦР функції організації армії були прерогативою федерального уряду Росії, до складу якої мала увійти й Україна на правах автономії. В цілому створення першого національного збройного формування 1-го українського полку ім. Б. Хмельницького було здійснено швидше проти волі УНР, ніж за бажанням її лідерів [9, с. 33, 43]. І це було початком будівництва української армії.

Оцінка тих подій підтверджує, що лише втрата власної території повертала керівництво Центральної Ради в русло активізації військового будівництва. Встановлено помилкове переконання проводу Центральної Ради, і, в першу чергу, голови ГС УНР, у тому, що «українського мілітаризму не було і не повинно бути», як шкідливого явища для національного державного будівництва, і на цій основі помилковим вважаємо запровадження інституту оборони країни – крайової народної міліції, як альтернативи регулярній армії та домінування політичного критерію при доборі і призначенні посадовців вищого військового керівництва (замість урахування професіоналізму) [17, с. 33].

На той час в українському суспільстві визначились два напрямки військового будівництва: національний – на чолі з М. Міхновським, який стояв за створення власної армії, та соціалістичний – на чолі з В. Винниченком, який вважав непотрібним і навіть шкідливим будівництво власних збройних сил [16, с. 36]. Проте ... тверда воля армії спонукала Центральну Раду до більш рішучих кроків у відносинах з Тимчасовим урядом [18, с. 43]. Адже більшість рішень УЦР у ході другого періоду розбудови армії України були «спрямовані на уникнення конфлікту з Тимчасовим урядом і намагання виправдатися за прагнення своїх національно свідомих громадян мати власні мілітарні сили» [19, с. 71].

Реальну суспільну потугу українського війська продемонстрував 1-й Всеукраїнський військовий з'їзд 5–8 травня 1917 р., який рішуче підтримав УЦР, вимагав негайного оголошення Тимчасовим урядом національно-територіальної автономії України, обговорив і схвалив «українізацію» російського війська, затвердив потребу створення української армії. Для реалізації цих завдань обрав Український генеральний військовий комітет у кількості 18 чоловік, який у повному складі увійшов до УЦР. Вагомий вклад у розвиток Української держави внесли і 2-й (5–11 червня 1917 р.) та 3-й (20–31 жовтня 1917 р.) Всеукраїнські військові з'їзди, які своїми рішеннями надавали важливу політичну підтримку діяльності УЦР, генерували генезис військового руху розбудови Армії УНР. Постанови 3-го Всеукраїнського військового з'їзду в значній мірі вплинули на рішення УЦР щодо проголошення незалежності Української Народної Республіки (Про значимість і роль трьох Всеукраїнських військових з'їздів дет. див. – держава та армія УНР у період Тимчасового уряду та їх правове закріплення) [19, с. 69–76].

Тимчасовий уряд і ставка хоч і неохоче, але були змушені йти на створення національних формувань, і цьому сприяв революційний рух в армії і країні. Першим у серпні 1917 р. був українізований 34-й корпус, яким командував ген. П. Скоропадський. Напередодні більшовицького перевороту на Південно-Західному і Румунському фронтах було повністю українізовано 42 полки, частково – 2 [16, с. 37].

У кінці серпня та у вересні набули свого розвитку заго-ни «вільного козацтва». Вони були міліцейськими формуваннями, які не втягувались у міжпартійну боротьбу і могли стати реальною збройною опорою Центральної Ради. З 16 до 20 жовтня 1917 р. на з'їзді був обговорений і затверджений Статут Вільного козацтва, обрано Генеральну Раду і отамана – П. Скоропадського. На жаль, Центральна Рада не змогла використати могутній потенціал цієї інституції [15, с. 107].

Відмова УЦР від будівництва кадрової армії в тих обставинах стала центральною проблемою в результаті міжпартійної боротьби, що особливо загострилася у кінці 1917 р. і на початку 1918 р. після оголошення РНК їй ультиматуму і розв'язання більшовиками бойових дій. Погіршили стан справ також зняття з поста Генерального секретаря військових справ С. Петлюри і призначення М. Порша; ухвалення Закону «Про створення народного війська»; недовіра і протидія керівництва УЦР старшому офіцерському складу колишньої російської армії, який проявив бажання служити Україні (ген. П. Скоропадський та ін.). Особливо негативний вплив на армію УНР вчинив прийнятий Центральною Радою Закон «Про створення народного війська» (3 січня 1918 р.). Першим пунктом цього закону було закріплено, що для оборони рідного краю від зовнішнього нападу в УНР створювалося українське народне військо (народна міліція). Далі Актом доручалося Генеральному секретарству з військових справ розробити закон про народну міліцію, а до його вироблення передбачено проведення першочергових заходів у цьому напрямі: спочатку на добровільних засадах відповідно до договору вільного найму з платнею до 100 крб. у місяць, з карною відповідальністю за недотримання його умов. Мав бути здійснений набір інструкторів (громадяни України, не молодші 19 років). На основі затвердженого територіального міліцейського принципу комплектування кадри інструкторів формувалися у сотні, курені, полки, дивізії та корпуси, які зводилися у військові частини по повітах та губерніях. Передбачалося утворення трьох корпусів різних родів військ у трьох військових округах – Київського, Харків-

ського, Одеського. Відповідно до закону після завершення формування існує військо мало бути демобілізоване, а регулярна армія повністю ліквідовувалася. Введення міліційної системи комплектування армії та демобілізація регулярної армії, передбачені ухваленим законом, під час загрози інтервенції з боку більшовиків були рівноцінні «самознищенню власної держави». Таким чином, пацифістська політика УЦР, більшовицька агітація і тяготи війни призвели до того, що «ті численні українські полки, які ще донедавна заявляли про свою відданість Центральній Раді, в критичний момент розбіглися, а то й перейшли на бік ворога. Тільки українські добровольчі заго-ни рятували відродження української державності, зберігаючи славу і честь української зброї» [18, с. 29–46].

Як зазначив Я. Тинченко: «Якщо об'єктивно оцінювати роботу Військового міністерства Української держави, то доведеться констатувати, що деякі його нововведення були навіть шкідливими для армії. Протягом шести з половиною мирних місяців правління гетьмана П. Скоропадського військово відомство фактично не зсу-нулося ні на крок від програми військового будівництва, запропонованого О. Жуковським (військовим міністром). Військове міністерство П. Скоропадського ставило за мету працевлаштування ледь усіх офіцерів, що перебували на території України, і це катастрофічно позначилося на якості командного стану української армії. Уряд Гетьмана дуже загальмував справу призову новобранців до армії, адже у вересні можна було його провести. Гетьман часто нехтував інтересами військових частин [20, с. 385]. Із вищевказаним висновком Я. Тинченка важко погодитися, адже начальником Генштабу армії Української держави залишався полк. О. Сливинський, який продовжував реалізацію планів будівництва армії, залучивши до роботи високо досвідчених генералів.

Висновки. Аналіз архівних документів, нормативно-правових актів, наукових розробок підтверджує, що саме прорахунки у військовому будівництві як у період УЦР, так і за часів гетьмана П. Скоропадського стали однією із ключових причин втрати власної держави українцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костюк П. Коли звільняться від радянської спадщини Збройні Сили України? / П. Костюк // *Універсум*. – 2010. – № 5–6 (259–260). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.universum.lviv.ua/journal/2015/3/kost.htm>.
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України... і постановою Верховної Ради України від 22 лютого 2014 року № 750-VII.
3. Лазоркін В. Збройні Сили України: 1991–2011 / В. Лазоркін // *Універсум*. – 2011. – № 11–12 (217–218). – Інтернет-ресурс: <http://www.universum.lviv.ua/journal/2011/6/index.htm>.
4. Про Збройні Сили України: Закон України // *Відомості Верховної Ради України (ВВР України)*. – 1992. – № 9. – Ст. 108, із змінами від 05.06.2014, ВВР. – 2014. – № 29. – Ст. 946.
5. Копиленко О. Держава і право України. 1917–1920 [навч. посібник] / О. Копиленко, М. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
6. Кравчук М. Високий дух та українське військо / М. Кравчук // *Захист Вітчизни – обов'язок громадян України* [на допомогу для гуманітарної підготовки військовослужбовців]. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – С. 3–6.
7. Сюндюков І. Беззбройність як шлях до поразки / І. Сюндюков // *День*. – 2015. – 13 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.day.kiev.ua/uk/profile/igor-syundyukov>.
8. Энциклопедия военной мысли. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 736 с.
9. Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. О. Кузьмука – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
10. Захарчук А. Державотворчі пошуки в Україні періоду Центральної Ради: політико-правовий аспект: [монографія]. – Суми: БАТ «СОД». – Вид-во «Козацький вал», 2003. – 218 с.
11. Періодизація історії держави і права України / *Історія держави і права України*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://pidruchniki.com/1417012045409/pravo/periodizatsiya_istoriyi_derzhavi_prawaukrayini.
12. Історія держави і права: підручник / А. Чайковський (кер. авт. кол.), В. Батрименко, Л. Зайцев, О. Копиленко та ін.; [за ред. А. Чайковського]. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
13. Кравчук М. Етапи військового будівництва в період УЦР: історико-правове дослідження / М. Кравчук // *Держава, право і юридична думка у Балтиморському регіоні: історія та сучасність: матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27–29 квітня 2012 р., м. Одеса / ред. колегія С. Ківалов (голова) та ін.* – Одеса: видавець В. Букаєв, 2012. – С. 390–398.
14. Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 р.р. (орг., структура, штати): історико-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Вид. «Плай». – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. – 292 с.
15. Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки / М. Кравчук // *Право України*. – № 7, 1998. – С. 106–110.
16. Кравчук М. Правове регулювання будівництва Збройних Сил Центральної Ради / М. Кравчук // *Нова політика*. – 1997. – № 4. – С. 35–40.
17. Кравчук М. Досвід військового будівництва Української Центральної Ради та сучасне державотворення / М. Кравчук // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) ЮФ ТНЕУ (27 березня 2015 року)*. – Тернопіль: Вектор, 2015. – С. 33–39.

18. Кравчук М. Досвід українського державотворення в періоді військового протистояння (історико-правовий аспект) / М. Кравчук // Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 29 травня 2014 року. – К., 2014. – С. 29–46. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=882%3A160714-15&catid=97%3A1-0514&Itemid=121&lang=ru.
19. Кравчук М. Держава та армія УНР у період Тимчасового уряду та їх правове закріплення / М. Кравчук // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 48. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2010. – С. 69–76.
20. Тинченко Я. Українські Збройні Сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання / Я. Тимченко. – К.: Темпора, 2009. – 400 с.